

## تعامل مطالبه‌گری اجتماعی و هویت ملی جامعه ایرانی در میان دانشجویان

مقاله پژوهشی  
اصیل  
Original  
Article

ساعده مصباحی مقدم،<sup>۱</sup> حسین ابوالحسن تنهایی،<sup>۲</sup> عالیه شکرگیری<sup>۳</sup>

### چکیده

**هدف:** هدف از انجام پژوهش حاضر، بررسی تعامل مطالبه‌گری و هویت ملی دانشجویان علوم اجتماعی با رویکرد کیفی و تکنیک نظریه زمینه‌ای بود. **روش:** ابزار استفاده شده برای گردآوری داده‌ها، مصاحبه نیمه ساخت یافته بود. برای انتخاب افراد مصاحبه‌شونده از روش نمونه‌گیری هدفمند و برای تشخیص تعداد افراد، از نمونه‌گیری نظری (اشباع نظری) استفاده شده است. جامعه بررسی شده، دانشجویان دکتری رشته‌های علوم اجتماعی‌اند که در یک دهه گذشته مشغول به تحصیل بوده‌اند. **یافته‌ها و نتیجه‌گیری:** مقوله‌های علی این پژوهش: آموزش بهینه افراد جامعه، انتخاب شخصی در شرایط خاص، پذیرش واقعیتهای اجتماعی و عدم رضایت از شرایط موجودی؛ مقوله‌های زمینه‌ای: حفظ تمامیت ارضی کشور به هر قیمتی و زبان رسمی مهم‌ترین عامل ارتباطی؛ مقوله‌های تسهیلگر: جایگاه ارزشمند تمدن ایرانی، انتخاب دموکراسی برای اداره کشور و اعتماد به مسئولان کشور؛ مقوله‌های تعاملی: مذهب رسمی در کنار سایر مذاهب، تنوع اقوام همگرای ایرانی و انسانیت ارجح بر قومیت و مقوله‌های مداخله‌گر: تأثیرگذاری سلطه جهانی بر جوامع، تأثیر موقعیت راهبردی ایران بر جامعه و انتخاب مهاجرت و مقوله پدیده: مطالبه‌گری اجتماعی می‌باشند و پیامد آنها، ارزشمندی هویت ملی ایرانی، حضور تأثیرگذار مردم در جامعه و انتخاب وطن برای زندگی است.

**واژگان کلیدی:** تعامل، هویت ملی، مطالبه‌گری.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۱۷

۱. گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دکتری رشته جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

hoda.mesbahi@yahoo.com

۲. گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشیار رشته جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. (نویسنده

مسئول). htanhai121@gmail.com

۳. گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشیار رشته جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

### الف) بیان مسئله

هویت به معنای «چه کسی بودن»، از نیازهای طبیعی انسان برای شناخته شدن یا شناساندن به چیزی یا مرجعی است. برآورده شدن این نیاز، سبب ایجاد «خودآگاهی» فردی در انسان و برسازی هویت فردی می‌شود. وقتی خودآگاهی در میان گروهی از انسانها به صورت مشترک به ارضای حس تعلق گروهی، خودآگاهی جمعی و مشترک تبدیل شود، هویت جمعی بروز پیدا می‌کند که هویت بومی، ملی و قومی از انواع هویت جمعی به شمار می‌رود. لذا هویت در قالب فردی و ملی قابل تعریف است. (محمودی، ۱۳۹۳: ۱۲)

هویت ملی بیانگر جایگاه انسان مدرن در جهان پیرامون خود و در قالب دولت-ملت‌هاست که حداقل در دوره تاریخی نه چندان دور، محور تعاملات و تقابلات اساسی بشری بوده است (گیدنز، ۱۳۸۴). هویت ملی هنگامی پدید می‌آید که «ملت» و «پروژه ملت‌سازی» به معنای امروزی شکل گرفته باشند (اشرف، ۱۳۸۳: ۸). در این شکل، تعیین منابع هویتی و شاخصهای شکل‌دهنده آن در بین دولت‌ها آگاهانه‌تر می‌شود و مردم نیز نسبت به این منابع آگاهی دارند و حاضر به فداکاری در پیشبرد آن می‌باشند. همچنین، همبستگی ملی میان اعضای جامعه مدّ نظر بیشتر می‌شود و اهداف و خواسته‌ها به سمت و سوی مشخص جهت داده می‌شوند. بنابر این، هویت ملی بدون پیدایش «ملت» شکل نخواهد گرفت. در ایران می‌توان ریشه‌های شکل‌گیری هویت ملی را از دوره قاجار و جنبش مشروطیت پیگیری کرد. پدیده دولت-ملت از دوره مشروطه مطرح شد که به نوعی شروعی برای خاتمه دادن به ساختار و روابط سیاسی سلطانی یا پادشاهی و برقراری دولت مدرن بود (که با اهمیت یافتن ملت در کنار دولت) پاسخگوی مطالبات مردم یا ملت خود باشد. (کریمی‌پور، ۱۳۹۰: ۵۴-۳۷)

اما درباره هویت ایرانی، از دیدگاه احمد اشرف، مفهوم تاریخی هویت ایرانی در نهضت‌های قومی، سیاسی و دینی دوران ساسانیان شکل گرفت و در دوران اسلامی با فراز و نشیب‌هایی پایدار ماند و در عصر صفوی تولدی دیگر یافت و در عصر جدید به صورت هویت ملی ایران متجلی شد (ابن خلدون، ۱۳۷۸). هویت ایرانی به علت موقعیت خاص جغرافیایی، از سه حوزه تمدنی ایرانی، اسلامی و غربی تأثیر پذیرفته است و راهبرد روشنفکران ایرانی، راهبرد اختلاط و پیوند این سه گفتمان در اشکال گوناگون و شکل دادن به هویت ترکیبی بوده است. تجربه شناخت هویت ملی در ایران نیز بر همین الگو قابل تحلیل و بررسی است؛ به گونه‌ای که موضوع هویت جدید ملی ایرانی پس از قرون متمادی به صورت یک مسئله

نوظهور در سده سیزدهم هجری (پس از مشروطه) و طی آشنایی ایرانیان با تمدن مغرب زمین پدیدار شد. در این زمان، پرسش از کیستی در ابعاد جدیدی مطرح شد که نه به طور خاص، قومی-زبانی و نه ایلی-تباری و نه دینی-مذهبی بود. هویت جدید ایرانی در طول دوره قاجار، فراز و فرودهای بسیاری را پشت سر گذاشت و پس از مشروطه، کوشش دیگری برای هویت‌سازی جدید ایرانی آغاز شد. (اکبری، ۱۳۸۴: ۲)

اما آنچه در جامعه فعلی ما در حال بروز و ظهور است، بحث مطالبه‌گری اجتماعی مردم، به عنوان یکی از عناصر هویت متجدد ایرانی، فارغ از همه اصناف و نهادها و ارگانهای حکومتی و غیر حکومتی است. در واقع؛ کنش و عمل کنشگر فردی برای رسیدن به خواسته‌هایش، در نگاه خود کنشگر اهمیت یافته و خود را در سطحی از آگاهی می‌بیند که برای رسیدن به این خواستها دست به عملی کاملاً حساب‌شده و برنامه‌ریزی شده و هدفمند برای نیل به مقصود بزند. در واقع؛ جامعه باید به سطحی از توسعه رسیده باشد که کنشگران در آن به آگاهی و توانمندی‌های فردی خود ایمان پیدا کرده و برای خواست و اهدافشان فقط در سایه برنامه‌ریزی‌های از پیش آماده، نظام‌مند یا سازمان‌یافته حرکت نکنند. این خودهای شخصی و فردی در جایی از عرصه‌ها و زمینه‌های اجتماعی، به اهداف مشترکی با سایر کنشگرها که ایشان نیز بر اساس همان توانایی و بر حسب نیاز خود به مرحله‌ای از آگاهی رسیده‌اند که می‌توانند به عنوان یک مطالبه‌گر، به ابراز خواست اجتماعی خود دست بزنند، همراه می‌شوند و یک هدف واحد را دنبال می‌کنند که در سطح کلان، نمودی ملی می‌یابد. بنابر این، شناخت و درک درست از مطالبه‌گری به عنوان یکی از مهم‌ترین فاکتورهای تغییرات اجتماعی امروز جامعه ما که تأثیر مستقیمی بر درک هویت ملی دارد، توسط پژوهشگران و دانش‌آموختگان این حوزه به عنوان خط مقدم شناخت و پذیرش و تبیین آگاهانه واقعه‌های اجتماعی، ضروری به نظر می‌رسد.

#### ۱. ادبیات نظری

**ادبیات داخلی:** در خصوص منشأ هویت ملی در ایران، نظریات مختلفی مطرح شده که احمد اشرف در قالب سه رویکرد به تقسیم‌بندی آن پرداخته است. (اشرف، ۱۳۹۵: ۳۸-۲۷)

**یک) رویکردهای تاریخی به هویت ملی ایرانیان:** بر اساس آرای متفکرانی که هویت ملی را مفهومی متأخر و جدید می‌پندارند، هویت ملی محصول تلاش آگاهانه یک طبقه سیاسی برای ایجاد ابزاری است که ابقای قدرت و اعمال حاکمیت را تسهیل می‌کند. حسین بشیریه و داریوش آشوری در زمره این دسته از صاحب‌نظران‌اند.

**دو) رویکرد ملت‌پرستانه:** دیرینه‌گرایان، باستان‌گرایان و شونیستها معتقدند اگر چه مفهوم هویت ملی در غرب پس از پیدایش دولت ملت‌های اروپایی در قرن نوزدهم میلادی پدید آمد، اما این موضوع در خصوص کشورهای هم‌چون ایران، چین، هند و غیره که از قدمت تاریخی گسترده‌ای برخوردارند، صدق نمی‌کند. از جمله این افراد می‌توان به میرزا فتحعلی آخوندزاده، سید حسن تقی‌زاده، حسین کاظم‌زاده ایرانشهر اشاره کرد که به سخن‌گویی برای طرح مفهوم هویت در چارچوبی ایدئولوژیک تبدیل شدند و با بهره‌گیری از منابع غربی، به طرح مفاهیم و نظریه‌های جدید پرداختند. (اشرف نظری، ۱۳۸۶: ۱۷۰-۱۴۲)

**سه) روایت تاریخی‌نگر:** در این رویکرد، قبل از هر چیز، هم از نظر تاریخی و هم از نظر تحلیلی بین دو مفهوم «هویت تاریخی و فرهنگی ایرانی» و «هویت ملی ایرانی» تمایز قائل شده و در عین اینکه مانند نظر پست‌مدرنها، هویت ملی را متعلق به عصر جدید می‌داند و عطف به ماسبق کردن آن را نمی‌پذیرد، اما هویت تاریخی و فرهنگی ایران را مقوله‌ای تاریخی می‌داند که از دوران پیش از اسلام تا به امروز به شکلهای گوناگون بازسازی شده است (اشرف، ۱۳۹۰: ۱۱-۹؛ احمدی، ۱۳۸۸). احمد اشرف جزء صاحب‌نظرانی است که با رویکرد تاریخی‌نگر به مسئله هویت ملی در ایران پرداخته و در کتاب «هویت ایرانی» به شرح و بسط این موضوع مبادرت ورزیده است. راه حلی که در این کتاب مطرح شده، تمایز نهادن میان «هویت تاریخی ایرانی» و «هویت ملی ایرانی» است. به نظر مورخ بریتانیایی، اریک هابسبام، هم هویت قومی - مذهبی به شکلی پیشاناسیونالیستی در قالب هویت ایرانی - زرتشتی پیش از ورود اسلام و هویت ایرانی - شیعی پس از آن وجود داشته و به انسجام بخشی جامعه ایرانی کمک کرده است. (اشرف، ۱۳۹۰: ۲۵)

**ادبیات خارجی:** در حوزه مطالعات مربوط به هویت، در مجموع می‌توان سه رویکرد هویتی را به شرح ذیل از هم تفکیک کرد (تاجیک، ۱۳۸۴: ۲۱):

**یک) رویکردهای ذات‌گرا:** رویکردهای جوهر‌گرا برای هویتها، جوهری ثابت قائل‌اند. اینان چیزی را در چهره زیرین هویت می‌بینند و چهره زیرین را نیز ثابت و پایدار می‌دانند. پیروان نظریه «منش اجتماعی» و «شخصیت اساسی» را باید در شعبات رویکرد ذات‌گرا در حوزه مباحث علوم اجتماعی به حساب آورد (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۶۹). این رویکرد، هم‌جهت با نظریه ارسطویی است که ماهیت یا گوهر طبیعی یا ذاتی آدمی را مقدم بر وجود یا هستی وی می‌داند. (تنهایی، ۱۳۹۱: ۷۳)

**دو) رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی:** بر اساس آموزه‌های رویکرد برساخت‌گرایی، هویت از جایی نیامده و انسانها نیز آن را در جایی کشف نکرده‌اند؛ بلکه حاصل شرایط اجتماعی و کنش انسانهاست. این رویکرد برگرفته از اصل وجود‌گرایی (اگزیستانسیالیسم) یا اصل تقدّم یا پیشی وجود بر ماهیت، گویای این معناست که تربیت یا خودکاوی، ناهل را اهل می‌کند. (همان: ۷۴-۷۳)

### سه) رویکردهای جدید نسبت به هویت

**نظریه هویت شبکه‌ای ایمانوئل کاستلز:** کاستلز اعتقاد دارد که همراه با انقلاب تکنولوژیک و تغییر شکل سرمایه‌داری و سقوط دولت‌سالاری در ربع پایانی قرن، شاهد خیزش تظاهرات نیرومند هویت‌های جمعی بوده‌ایم که در دفاع از یگانگی فرهنگی و کنترل مردم بر زندگی و محیط زیست، فرایندهای جهان‌شمولی و جهان‌وطنی شدن را به مبارزه طلبیده‌اند (کاستلز، ۱۳۸۵: ۱۸). بنابر این، هویتها مطلق نبوده، بلکه نسبی‌اند.

**نظریه مدرنیسم فوکو:** فوکو نشان داده فرد موجودی از پیش تعیین‌شده نیست که در چنگال قدرت گرفته شود. هویت و خصوصیات فرد، محصول رابطه قدرتی است که بر چندگانگی‌ها، جنبشها، امیال و نیروها استوار می‌شود (تاجیک، ۱۳۸۴: ۷۰). بر خلاف ساختارگرایان که نظام زبان را تعیین‌کننده فرهنگ معنا و هویت می‌دانند، او نشان می‌دهد که چگونه کاربرد ضمائر زبان یا گفتمان، همواره با کاربرد قدرت همراه است و قواعد گفتمانی یا تشکلهای گفتمانی، بسته به شرایط اجتماعی و تاریخی تحت تأثیر قدرت یا قدرتهای مسلط تغییر می‌کنند. (بشیریه، ۱۳۷۹: ۹۲)

### ۲. پیشینه مطالعاتی

| عنوان        | بررسی عوامل مؤثر بر ارتقای هویت ملی دانشجویان  |
|--------------|--|
| پژوهشگران    | سید رضا صالحی امیری، محمداقبر نوبخت، طاهره ذره‌پرست  |
| دانشگاه مرجع | دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۹۲  |
| مدرک و روش   | دکتر، توصیفی پژوهشی  |
| نتایج        | هیچ یک از متغیرهای مستقل سرمایه اجتماعی، سبک زندگی و احساس تبعیض با هویت ملی در ارتباط نیستند و تنها متغیر میزان اعتماد به رسانه با هر سه بعد هویت ملی - که در این پژوهش مورد سنجش قرار گرفته‌اند - در ارتباط است. میزان اعتماد به رسانه بر بعد فرهنگی، اجتماعی و سیاسی تأثیر دارد. می‌توان گفت: میزان اعتماد به رسانه بر ارتقای هویت ملی دانشجویان تأثیرگذار است. |

۴۴۴ ♦ تعامل مطالبه‌گری اجتماعی و هویت ملی جامعه ایرانی...

|              |   |
|--------------|---|
| عنوان        | بررسی مطالبات اجتماعی زنان در جراید عصر مشروطه  |
| پژوهشگران    | محمدعلی علیزاده، علی باغدار دلگشا   |
| دانشگاه مرجع | دانشگاه مازندران، ۱۳۹۷  |
| مدرک و روش   | دکتری، اسنادی و توصیفی و تحلیلی   |
| نتایج        | اهمیت پرداختن به این دوره نیز به دلیل حضور فعال اجتماعی زنان برای نخستین بار به شکل شبه‌صنفاً است. دوره‌ای که زنان به مطرح کردن درخواستهای اجتماعی خود می‌پردازند که در این بین، ایجاد مدارس برای دختران و تلاش برای فراهم کردن زمینه‌های سوادآموزی دختران از اصلی‌ترین یافته‌ها و نتیجه‌گیری‌های آنان بوده است. این تحقیق به ثمر رسیدن تلاش اجتماعی زنان و احقاق حقوق اجتماعی آنان را در شکل ایجاد مدارس دخترانه نشان می‌دهد.                            |
| عنوان        | آسیب‌شناسی هویت ملی در ایران  |
| پژوهشگران    | اکبر قلی‌پور، قربانعلی قربان‌زاده   |
| دانشگاه مرجع | دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه امام خمینی قزوین، ۱۳۸۷   |
| مدرک و روش   | کارشناسی ارشد، رویکرد استقرایی به کمک روشهای کیفی مبتنی بر تاریخ‌پژوهی  |
| نتایج        | نقطه قوت این پژوهش، روش تحقیق آن است و اینکه از روشهای کیفی و مطالعات تاریخی به جای حجم گسترده‌ای از پرسشنامه‌ها و روشهای کمی استفاده شده است. با تلفیق سه گفتمان باستانی، اسلامی و تجدد، تعریفی فراگیر از هویت ملی ایران ارائه می‌شود تا منافع همه جریانهای فکری و هویتی جامعه را در بر بگیرد و آن را سامان دهد. البته راهکاری برای این تلفیق ارائه نشده است.  |
| عنوان        | بررسی چگونگی نگرش دانش‌آموزان دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی ایران به جهانی شدن و تأثیر آن بر ارزشها و هویت ملی آنان  |
| پژوهشگران    | حسین لطف‌آبادی، وحیده نوروزی  |
| دانشگاه مرجع | دانشگاه شیراز   |
| مدرک و روش   | ارشد، پیمایش ۱۳۹۰   |
| نتایج        | با بررسی نمونه ۴۲۹۲ نفری از دانش‌آموزان پسر و دختر دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی در شش استان مرکز، شمال، جنوب، شرق و غرب کشور، پنج هدف اساسی را در مورد سه نوع نگرش منفعل، مخالف و فعال به پدیده جهانی شدن در میان دانش‌آموزان نوجوان و تأثیر هر نگرش را بر هویت دینی و ملی آنان، با طرح پنج سؤال اصلی و شش سؤال فرعی دنبال کرده‌ایم تا برای شناخت راه و روشهای واکنش مناسب (واکنش فعال و معقول) در مقابل پدیده جهانی شدن، زمینه‌سازی‌های لازم را فراهم آوریم. |

|            |   |
|------------|---|
| عنوان      | الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مطالبه‌ای پویا و پایدار  |
| پژوهشگران  | محمد رضا معتضدیان   |
| محل انتشار | نشریه زمانه، ۱۳۸۹   |
| روش        | اسنادی، توصیفی  |
| نتایج      | تبیین نظرات امام علی علیه‌السلام در مورد تربیت اجتماعی با توجه به جهان‌بینی حضرت علی علیه‌السلام که خدا محوری است و با توجه به دیدی که ایشان نسبت به انسان و جامعه هدفدار و مسئول دارد و نیز با نظر به برتری «حق» در تمام زمینه‌های فردی و جمعی، به نظر می‌رسد دیدگاه نمی‌گنجد؛ بلکه ایشان در عین اینکه به سه عنصر اولیه، یعنی «خود» «ارتباط» توجه کرده‌اند، عنصر دیگری را وارد فرایند تربیت و تربیت اجتماعی می‌کنند که همان «حق» است. اما از نظر نهج‌البلاغه، با توجه به ویژگی‌های انسان و جامعه و اهمیت حیات اجتماعی و از طرفی با توجه به هدف تربیت که رسیدن به کمال بی‌نهایت است، لزوماً همسازی و هم‌نوایی در همه موارد مطرح نیست، بلکه ادای تکلیف برای رسیدن به کمال بی‌نهایت مطرح است که می‌تواند سازگاری یا ناسازگاری را به دنبال داشته باشد. |

پژوهشهای انجام شده در زمینه مرتبط با موضوع پژوهش حاضر، عمدتاً یا به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای و توصیفی انجام شده‌اند یا به صورت پیمایش و جمع‌آوری داده‌ها با پرسشنامه اجرا شده‌اند. به نظر می‌رسد برای شناخت روند مطالبه‌گری در جامعه و ارتباط آن با پدیده مهم و مؤثر اجتماعی که هویت ملی می‌باشد، احتیاج به مذاقه بیشتر، از نظر بررسی این موضوع از نگاه تحصیلکردگان جامعه به عنوان نخبگان بالقوه، داشته باشد.

### ب) روش پژوهش

این تحقیق با رویکرد کیفی و تکنیک نظریه زمینه‌ای انجام شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها از ابزار مصاحبه نیمه ساختاریافته استفاده شده است. تحلیل مصاحبه‌ها با اتخاذ روش تحلیل تفسیری اشتراوس و کوربین<sup>۱</sup> و انجام فرایند کدگذاری باز، محوری و گزینشی انجام پذیرفت. در کدگذاری باز، نسخه‌پردازی‌های مربوط به مصاحبه‌ها، خط به خط بررسی شد و بر اساس برداشتهای پژوهشگر، هر خط در قالب یک مفهوم مرتبط کدگذاری شد. در مرحله بعد، مفاهیمی که ایده مشترک داشتند، در سطحی بالاتر دسته‌بندی شدند و مقولات اولیه را شکل دادند؛ سپس بر اساس اشتراکات، در مقولات اصلی، دسته‌بندی و در الگوی پارادایمی داده‌بنیاد صورت‌بندی شدند. در این پژوهش از نمونه‌گیری هدفمند برای انتخاب

مصاحبه‌شوندگان و از نمونه‌گیری نظری<sup>۱</sup> برای تشخیص تعداد افراد استفاده شده است. نمونه پژوهش، ۱۸ نفر از دانشجویان و تحصیلکردگان گروه علوم اجتماعی‌اند که در یک دهه پیش مشغول به تحصیل بوده‌اند. مصاحبه‌شوندگان به روش گلوله‌برفی انتخاب شده‌اند و این روند تا اشباع نظری محقق ادامه یافته است.

### ج) داده‌ها و یافته‌ها

پس از کدگذاری باز که در واقع همان مفهوم‌سازی است، به سمت کدگذاری محوری و مقوله‌بندی مفاهیم اولیه حرکت می‌کنیم و در انتها نیز با توجه به الگوی پارادایم اشتراوس و کوربین، مدل نهایی برساخت هویت ملی ارائه می‌شود. در کدگذاری محوری، با مجموعه‌ای سازمان‌یافته از کدها و مفاهیم اولیه مواجهیم که نتیجه بررسی دقیق و تفصیلی مقوله‌ها و مصاحبه‌ها در مرحله کدگذاری باز است. پرسشی که در مرحله کدگذاری محوری این تحقیق مطرح شد، عبارت است: آیا می‌توان مقولات مختلف را درون یک توالی یا تسلسل سازماندهی کرد؟

داده‌های خام حاصل از مصاحبه، شامل ۱۵۳۴ داده می‌شود. داده‌ها پس از حذف موارد اضافی و غیر مرتبط و انجام مقایسه‌های پایا و مراجعه مکرر به داده‌ها، توسط محقق مفهوم‌سازی شد. مفاهیم پرتکرار برآمده از داده‌های خام، ۴۷۶ مفهوم را شامل شد که این تعداد به ۹۰ مفهوم کاهش یافت. سپس در فرایند مقوله‌بندی، بر اساس رویه تحلیلی مقایسه کردن، گروه‌بندی مفاهیم در سطحی بالاتر و و انتزاعی‌تر برای دستیابی به ۱۹ مقوله آغاز شد. در جدول ذیل، مقولات اصلی این پژوهش ارائه شده است.

#### مفاهیم و مقولات عمده تعامل مطالبه‌گری و هویت ملی دانشجویان

| مفهوم   | نوع مقوله | مقوله                           |   |
|---|-----------|---------------------------------|---|
| تعلق خاطر، انتقال عادلانه، نقد منصفانه عملکرد گذشتگان، تعهد افراطی، خلاف واقعیت، نقاط ضعف، پذیرش کلیت تاریخ، افراط و تفریط در تعلق به جامعه، محافظت غیر متعصبانه از جامعه، نداشتن نگاه آرمانی و بزرگنمایی، عدم تعصب برای ملیت، تلاش برای کاهش تعلق به جامعه | علی       | پذیرفتن واقعیتهای اجتماعی ایران | ۱ |
| بی‌اهمیتی مردم، جایگاه نادرست شهروندی، عملکرد ضعیف حاکمیت، عدم وجود آزادی بیان، پارتی‌بازی، عدم   | علی       | عدم رضایت از شرایط موجود        | ۲ |



ساعده مصباحی مقدم و همکاران ♦ ۴۶۷

|   |  |           |   |
|---|--|-----------|---|
|   |  |           | استفاده از نیروهای تحصیلکرده و نخبه، نظارت ضعیف حکومتی، ترس از نقد حاکمیت، منفعت شخصی، نفاق در حرف و عمل مسئولان، رفاه حداقلی با وجود تحصیلات، بالا بودن هزینه در ایران، خودمحوری، زندگی به عنوان رعیت.   |
| ۳ | حضور تأثیرگذار مردم در جامعه             | پیامدی    | نقش ملت، حضور مردم، دانشجوی مسلمان، عملکرد ملت، مطالبه‌گری، بزرگ‌ترین سرمایه، حضور ارادی مردم، منفعت مردم، تحصیلات زنان، عدم آگاهی، اهمیت جایگاه شهروندی.   |
| ۴ | آموزش بهینه افراد جامعه                  | علی       | عدم قضاوت دیگران، انتقال ارزشهای مذهبی ملی به خانواده، گسترش شهروندی، پذیرفتن حق در عین تفاوتها، رد سطحی‌نگری، جامعه‌پذیری ناقص نتیجه تربیت ناصحیح.   |
| ۵ | تأثیرگذاری موقعیت راهبردی بر شرایط جامعه | مداخله‌گر | تنوع سرزمینی، رتبه بالا در معادن، وسعت سرزمینی، تناسب بین منابع و جایگاه بین‌المللی کشور، چهارراه تعاملی، آسیب‌پذیر بودن، موقعیت ایدئال، ماهیت خلیج فارس، وضعیت اقلیمی، تجاوز به مرزها، اهمیت همسایه مرزی، مؤلفه‌های تمدنی، حساسیت منطقه‌ای، امکانات طبیعی، تأثیرپذیری کشورهای همسایه، موقعیت برتر جغرافیایی. |
| ۶ | انتخاب شخصی در شرایط خاص اجتماعی         | علی       | تأثیرگذاری شخصی در اجتماع، یافتن حقیقت، بررسی شخصی، انتخاب مشروط، بلوغ فکری، تلاش برای رفع مشکلات، دستاورد شخصی.  |
| ۷ | اعتماد به مسئولان کشور                   | تسهیلگر   | اعتماد به حرف رهبر کشور، اعتماد بیشتر به سیاست داخلی، عدم اعتماد به سیاستمداران خارجی، پذیرش حرف سیاستمداران بر اساس تحقیق، بی‌اعتمادی به سیستم سیاسی داخلی.  |
| ۸ | حفظ تمامیت ارضی کشور به هر قیمتی         | زمینه‌ای  | مدافع حکومت یکپارچه، از دست دادن بخشهایی از کشور در طول تاریخ، حفظ کامل کل ایران، بی‌عرضگی در از دست دادن بخشهایی از ایران.   |
| ۹ | جایگاه ارزشمند تمدن ایرانی برای مردم     | تسهیلگر   | عبرت‌آموزی از گذشته، علاقه‌مندی به حفظ آثار باستانی هويت فراتر از دوره‌ها، تأثیرپذیری از گذشته، اهمیت امانتداری تاریخی، ارزشمندی آثار باستانی تاریخی، جعل تاریخ، تأثیر سوء تاریخ بر جامعه امروز، تمدن طولانی، وجود ذخایر علمی، ایرانیان کاشف عناصر اربعه.   |

۴۶۸ ♦ تعامل مطالبه‌گری اجتماعی و هویت ملی جامعه ایرانی...

|    |  |           |  |
|----|--|-----------|--|
| ۱۰ | زبان رسمی،<br>مهم‌ترین عامل<br>ارتباطی | زمینه‌ای  | اهمیت زبان در حفظ ملیت، اهمیت زبان در تدوین قوانین، جایگاه زبان رسمی در سیستم آموزشی، اهمیت زبان در پیوند قومیتها، جلوگیری از تشتت، محوریت زبان فارسی در فرهنگ، در تضاد نبودن زبان قومی و ملی، عشق به زبان فارسی.  |
| ۱۱ | تنوع اقوام<br>همگرای ایرانی            | تعاملی    | حفظ خرده‌فرهنگها، تنوع فرهنگی، مای مشترک، ضرورت پذیرش قومیتها، کارکرد تنوع قومیتی، زیبایی در عین تنوع، اقلیمی بودن هموطن، درونگرایی اقوام، پذیرش دیگری، تفاوت‌های فرهنگی، همزیستی اقوام، غریبه، کوچ اجباری، جدایی‌طلبی.  |
| ۱۲ | انتخاب وطن برای<br>زندگی               | پیامدی    | ترک وطن به صورت موقت، عدم تمایل به ترک وطن، ماندن در وطن برای حفظ هویت خود.  |
| ۱۳ | تأثیرگذاری سلطه<br>جهانی بر جامعه      | مداخله‌گر | تأثیر حضور کشورهای غربی در ایجاد هویت غربی، انحصارطلبی علمی کشورهای قدرتمند، حذف دانشمندان سایر کشورها، تأثیر استعمار در جدایی‌طلبی.   |
| ۱۴ | انتخاب<br>دموکراسی برای<br>اداره کشور  | تسهیلگر   | دموکراسی بهترین نوع حکومت، نقص دموکراسی غربی، انتخاب دموکراسی ایرانی.  |
| ۱۵ | انتخاب مهاجرت                          | مداخله‌گر | انتخاب مهاجرت برای زندگی بهتر، علاقه‌مندی به سفر، کسب تجربه جدید، انتخاب مهاجرت به کشور دیگر، نداشتن افق روشن سبب مهاجرت، کیفیت پایین زندگی.   |
| ۱۶ | مذهب رسمی در<br>کنار سایر مذاهب        | تعاملی    | توهین به سایر مذاهب، مناسبت‌سازی، حفظ حریم سایر مذاهب، اجبار در مناسک، افراط و تفریط مذهبی، آزادی در مسائل مذهبی، سوء استفاده از ارزشهای مذهبی، درونی شدن مذهب، عاملیت مذهب در تقویت و تخریب هویتی، ضعف در فرهنگ مذهبی، پابندی به اخلاقیات، کم‌رنگ شدن باورهای مذهبی |
| ۱۷ | اهمیت انسانیت<br>ارجح بر ملیت          | تعاملی    | تشریفاتی بودن مرزها، انسانیت فراتر از ملیت، مرزهای اعتقادی فراتر از مرزهای ملی، حس ناسیونالیستی سبب ایجاد تفرقه در امت.  |
| ۱۸ | ارزشمندی هویت<br>ملی ایرانی            | پیامدی    | اهمیت پذیرش نمادهای هویتی، حس تعلق به هویت ملی، ضرورت حفظ جامعه ملی، افتخارآمیز بودن هویت ملی، هزینه کردن برای کشور، تعهدآور بودن تعلق به جامعه، دفاع  |

|   |                |                       |    |
|---|----------------|-----------------------|----|
| از وطن، دفاع از وطن تا پای جان، حفظ سنن ایرانی، دفاع از وطن در عین نارضایتی.  |                |                       |    |
| تلاش برای ساختن ایران، موفقیت ایران نتیجه انتخاب درست افراد، اهمیت جایگاه علمی ایران در دنیا، استفاده از تخصص برای کمک به جامعه، حرکت رو به جلو در ایران، عدم انفعال در مقابل مشکلات وطن، اصلاح جامعه، امیدواری به حفظ مدل جمهوری اسلامی، تأثیرپذیری از عوامل خارجی در جامعه. | پدیده<br>محوری | مطالبه‌گری<br>اجتماعی | ۱۹ |

### ۱. کدگذاری انتخابی

روند انتخاب مقوله اصلی به طور نظام‌مند و ارتباط دادن آن با سایر مقوله‌ها، اعتبار بخشیدن به روابط و پر کردن جاهای خالی با مقولاتی است که نیاز به اصلاح و گسترش دارند. در این مرحله به مقولاتی رسیده‌ایم که از نظر خصوصیات بارز، ابعاد و روابط الگویی پیوسته، به آنها عمق و غنا بخشیده شده و حال باید به روابط بین مقولات در ارتباط با خصوصیات و ابعادشان توجه کرد (استراوس و کوربین، ۱۳۹۴: ۱۱۹-۱۱۸). بنابر این، هدف از کدگذاری انتخابی، ایجاد رابطه بین مقوله‌های تولیدشده در مرحله کدگذاری محوری است. این عمل معمولاً بر اساس الگو انجام می‌شود و به نظریه پرداز کمک می‌کند فرایند نظریه پردازی را به سهولت انجام دهد. اساس ارتباطی در کدگذاری انتخابی، بر بسط و گسترش یکی از مقوله‌ها قرار دارد. در این تحقیق، کدگذاری انتخابی بر اساس استفاده از الگوی پارادایمی شکل گرفته است و هدف اصلی این است که محقق را قادر کند به شکل نظام‌مند درباره داده‌ها و مرتبط کردن آنها تفکر کند. مقوله اصلی (مانند ایده یا رویداد محوری) به عنوان پدیده تعریف می‌شود و سایر مقوله‌ها با این مقوله اصلی مرتبط می‌شوند. شرایط علی، موارد و رویدادهایی اند که به ایجاد و توسعه پدیده منجر می‌شوند. زمینه، مجموعه‌ای ویژه از شرایط و شرایط مداخله‌گر، مجموعه گسترده‌تری از شرایط اند که پدیده در آنها قرار دارد. راهبردهای کنش یا تقابل، به اقدامات و پاسخهایی اشاره می‌کنند که به عنوان نتیجه پدیده رخ می‌دهند و در نهایت، ستاده‌های -خواسته یا ناخواسته- این اقدامات و پاسخها به پیامدها اشاره دارند.

**مقولات علی:** مقوله‌هایی چون آموزش بهینه افراد جامعه، انتخاب شخصی در شرایط خاص اجتماعی، پذیرفتن واقعیتهای اجتماعی و نارضایتی از شرایط جامعه، به عنوان عوامل علی، در تعامل مطالبه‌گری و هویت ملی دانشجویان مطرح شده‌اند؛ زیرا ریشه و پایه نگرش

هویتی هر شخصی در جامعه خود، منوط به شناخت و حفظ این مقولات است. مقوله آموزش مناسب در جامعه، آنچه انسانها برای پذیرش یکدیگر به عنوان یک هموطن باید بیاموزند را شامل می‌شود؛ از جمله پذیرش دیگری، که شامل همه اقوام ایرانی نیز می‌شود. واقع‌نگری، مقوله‌ای است که به شناخت واقعیت‌های موجود، اعم از منابع و نواقص می‌پردازد؛ اما آنچه در این میان از اهمیت زیادی برخوردار است، مقوله تصمیمات آگاهانه شخصی است، که افراد در بزنگاهها بر اساس شرایط و اقتضائات موجود و نگرش شخصی خود نسبت به انتخابهای اجتماعی و ملی اقدام می‌کنند و تأثیر شگرف خود را به عنوان یک شهروند فعال و تأثیرگذار بر شرایط کشور می‌گذارند. این مقوله به عنوان یک مقوله علی نشان‌دهنده تأثیر جایگاه و عملکرد شخصی افراد است. این مطلب مؤید «نظریه خود» هربرت مید<sup>۱</sup> است. از نظر مید، مهم‌ترین ویژگی جوامع بشری، داشتن خودهایی است که برآیند هم‌فراخوانی ذهن اعضای جامعه و سازمان شبکه‌ای نقش‌های اجتماعی‌اند و بایستی توسط ذهن فهمیده شوند و در احتسابی عمل‌گرایانه (پراگماتیستی) و در فرایند بازنگری خود، به کنش بینجامند. این دو مفهوم در نگرش مید، از گوهری طبیعی، تجربی و اجتماعی برخوردارند و به ویژه با فراگرد تحلیلی دیالکتیکی قابل شناخت‌اند (تنهایی، ۱۳۹۸: ۶۱). این انتخاب و تصمیم آگاهانه شخصی توسط من اجتماعی انجام می‌پذیرد که سلسله منظم و سازمان‌یافته، نگرش‌های دیگر آن است. (مید، ۱۹۷۴: ۱۷۵)

**مقولات زمینه‌ای:** شامل مقولاتی همچون زبان رسمی به عنوان مهم‌ترین عامل ارتباطی و حفظ تمامیت ارضی کشور به هر قیمتی است. مقوله زبان، به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل هویتی میان اقوام اهمیت دارد و در کنار آن، زبان رسمی نیز به عنوان پیوند دهنده و عامل ارتباطی در کل کشور مطرح است. همچنین مقوله تمامیت ارضی، که برگرفته از داده‌هایی است که نشانگر اهمیت جایگاه ملیت و هویت ملی در میان مصاحبه‌شوندگان است؛ به گونه‌ای که حاضرند برای بهبود این شرایط، هر گونه هزینه مادی، علمی و حتی جانی را بپردازند.

**مقولات تسهیلگر:** شامل مقولاتی همچون جایگاه ارزشمند تمدن ایرانی و انتخاب دموکراسی برای اداره کشور و همچنین مقوله اعتماد به مسئولان کشور، که شامل اعتماد و بی‌اعتمادی به عناصر اجتماعی و منابع داخلی کشور یا اعتماد و بی‌اعتمادی به منابع خارجی است.

**مقولات تعاملی (کنش و کنش متقابل):** مقوله تنوع اقوام همگرایی ایرانی، به عنوان خرده فرهنگهایی که از زمانهای طولانی در فلات ایران شکل گرفته‌اند و با وجود همه تفاوت‌های فرهنگی و اقتصادی، در کنار هم به مسالمت، مراودات و معاملات داشته‌اند، مطرح می‌شود، که همه آنها در عین شناخت خود به عنوان یک قومیت، خود را در مرحله بالاتر، ایرانی می‌شناسند و هویت قومی ایشان نه تنها مغایرتی با هویت ملی‌شان ندارد، که مکمل آن است. مقوله انسانیت ارجح بر ملیت، مسئله اهمیت جایگاه انسانیت و رای ملیتهای مشخص شده و قراردادی است که شامل نگرشهای مذهبی به مسئله امت اسلامی و نیز نگرشهای انسان‌مدار می‌شود که محوریت پذیرش ارزشها، انسانیت انسان را فارغ از هرگونه تقسیم‌بندی قراردادی، اجتماعی و سیاسی مد نظر دارند. مقوله مذهب رسمی در کنار سایر مذاهب نیز عاملی به عنوان وفاق و همبستگی معنوی در جامعه ایران مطرح است و چنان با ملیت ایرانی آمیخته، که طبق نظر مصاحبه‌شوندگان، امکان جدایی بین این دو عنصر هویتی (ملیت و اسلامیت) وجود ندارد؛ اگرچه که در برخی موارد، با برنامه‌ریزی‌های ناصحیح سیاسی و فرهنگی، سبب ایجاد تضادها و تعارضات اجتماعی و سیاسی شده است.

**مقولات مرکزی:** مقوله مطالبه‌گری؛ افرادی که در یک جامعه به خودآگاهی رسیده و جایگاه و حقوق خود را شناخته‌اند، در پی به دست آوردن حقوق خود از نهادها و سازمانهای مسئول، مطالبه حق می‌کنند. نمونه‌ای از شرح تبیینی «خود اجتماعی» مید را بیشتر در تبیینهای تاریخی و سیاسی او می‌توان دید. برای مثال، مید در شرح پایایی و ماندگاری تمدنهای آدمی بر ضرورت کارکردی خود و خودآگاهی ملی تأکید می‌کند در شرح فراز و نشیبهای تمدن اروپایی و آمریکایی نیز به همین ضرورت کارکردی خودآگاهی ملی اشاره می‌کند. او برای تحقق این امر معتقد است: «برای تحقق خود (ملی یا اجتماعی) حتی اگر لازم شود، باید جنگید. لازم است دست کم این خطر جنگ را نگاه داشت. اما تحقق خود (ملی)، در اجرای هوشمندانه از کارکرد اجتماعی، بالاترین مرحله برای ملتها به مثابه افراد (جامعه) به شمار می‌آید» (مید، ۱۹۷۴: ۳۱۶)؛ که تأثیر روحیه جمعی در تسهیل و اجرایی شدن این خودآگاهی، نقشی تعیین‌کننده دارد.

**مقوله پیامدی:** آنچه از داده‌های این مقوله دریافت می‌شود این است که ملیت و هویت ملی مصاحبه‌شوندگان که تحصیلکردگان جامعه‌شناسی‌اند، از ارزش ویژه‌ای برخوردار باشد؛ حتی اگر از شرایط اجتماعی اقتصادی و سیاسی کشورشان ناراضی باشند. مقولات انتخاب وطن برای زندگی، حضور تأثیرگذار مردم در جامعه و ارزشمندی هویت ملی ایرانی، هر

کدام برگرفته از داده‌هایی است که نشانگر اهمیت جایگاه ملیت و هویت ملی در میان مصاحبه‌شوندگان است؛ به گونه‌ای که حاضرند برای بهبود این شرایط، هر گونه هزینه مادی، علمی و حتی جانی را بپردازند؛ چون خود را وابسته به کشورشان می‌دانند و ماندن در کشور را در شرایط فعلی، هزینه کردن برای وطن خود می‌دانند. بنابر این، اگر اعتماد ایشان به اصلاح شرایط بازگردد، سبب ترغیب آنان به همکاری فعالانه برای رفع نواقص می‌شود. درباره مقوله هویت ملی، احمد اشرف معتقد است مفهوم تاریخی هویت ایرانی در نهضت‌های قومی، سیاسی و دینی دوران ساسانیان شکل گرفت و در دوران اسلامی با فراز و نشیب‌هایی پایدار ماند و در عصر صفوی تولدی دیگر یافت و در عصر جدید به صورت هویت ملی ایران متجلی شد (ابن خلدون، ۱۳۷۸). بنابر این، هویت ایرانی به علت موقعیت خاص جغرافیایی، از سه حوزه تمدنی ایرانی، اسلامی و غربی تأثیر پذیرفته است و راهبرد روشنفکران ایرانی، راهبرد اختلاط و پیوند این سه گفتمان در اشکال گوناگون و شکل دادن به هویت ترکیبی بوده است. مقوله اهمیت جایگاه مردم نیز به عنوان یک موقعیت راهبردی مطرح است؛ زیرا طبق نظر مصاحبه‌شوندگان، یکی از مهم‌ترین پایه‌ها و ستون‌های جامعه، مردم آن جامعه‌اند که حضور و جایگاه ایشان با توجه به راه‌ها و اهداف مشترک چگونگی اداره آن جامعه، از اهمیت بسیاری برخوردار است. با بررسی بیشتر به نظر می‌رسد این مقوله نسبت نزدیکی با مفهوم «خود اجتماعی»<sup>۱</sup> هربرت مید داشته باشد؛ او در این زمینه می‌گوید: «بازی جمعی، شرح موقعیتی است که از خلال آن، شخصیت سازمان‌یافته ظهور می‌کند؛ تا جایی که کودک، نگرش دیگران را می‌گیرد و به نگرش دیگران اجازه می‌دهد تا کارهایی که قرار است با توجه به اهداف مشترک انجام دهد، تعیین کند او عضوی اندامی از جامعه خواهد شد؛ روحیه جمعی جامعه را تحویل گرفته و از این پس عضو اصلی آن جامعه خواهد شد. فرد تا جایی متعلق به جامعه است که به نگرش دیگران اجازه می‌دهد تا بیان و ظهور مستقیم وی را کنترل کنند» (مید، ۱۹۷۴: ۱۵۹). خودی که درگیر چنین موقعیتی است، خود اجتماعی است و می‌تواند با گسترش و توسعه سازمان‌یافتگی جامعه، به خود منطقی یا آنچه خود ملی یا خود آگاهی ملی می‌نامد، گسترش یابد.

**مقولات مداخله‌گر:** مقوله تأثیر گذاری سلطه جهانی بر جوامع، در واقع شامل همه تأثیراتی است که به صورت بیرونی در حفظ و انسجام ملیت‌گرایی تأثیر گذارند (از جمله تحریمها، جنگها، حذف افراد مهم و تأثیر گذار علمی و سیاسی و فضای مجازی)؛ اما مقوله انتخاب

مهاجرت، روی دیگری از سکه مقولهٔ مطالبه‌گری است که در شرح آن می‌توان گفت افرادی که در اثر نارضایتی دچار بی‌اعتمادی شده‌اند و امیدی به اصلاح شرایط ندارند، خود را از موقعیتی که ایشان را دچار مشکل کرده است، رها کرده و عزم مهاجرت به نقطه‌ای دیگر از دنیا می‌کنند. در واقع؛ مهاجرت (به صورت دائم) در صورت ناامیدی از امکان برقراری شرایط مطلوب به وجود می‌آید و در این پژوهش، تحصیلکردگانی که در اثر نارضایتی از شرایط دچار بی‌اعتمادی نسبت به تغییر مثبت شده‌اند، برای مهاجرت دائمی اقدام می‌کنند و مقولهٔ موقعیت راهبردی ایران که خود بستر ساز وقایع مختلف تاریخی و سیاسی و اقتصادی برای این طول و عرض جغرافیایی شده است.



مدل نهایی زمینه‌ای تعامل مطالبه‌گری و هویت ملی در میان دانشجویان دکتری

#### د) بحث و نتیجه‌گیری

توسعهٔ اجتماعی، سیاسی، فرهنگی کشور نیازمند الگوهایی است که باید از خلال مطالعات علوم اجتماعی و انسانی با رویکردی به مسائل هویت ملی انجام شود. تبیین الگوی ایرانی در تعلیم و تربیت، الگوسازی برای تقویت رسانه‌ها با استفاده از منابع ملی و دینی، تبیین جایگاه ایران در فرایند جهانی شدن، تبیین الگوهای خودباوری و خوداتکایی ملی، الگوسازی برای

تأمین و تضمین سلامت ذهن و روان جامعه و تقویت اقتدار ملی با تکیه بر خودآگاهی ملی، از جمله اهدافی‌اند که با ریشه‌یابی و بررسی چالش‌ها و چگونگی نگرش و شناخت افراد جامعه نسبت به خود و هویت ملی و شناخت تجربیات و نگرش‌های اجتماعی افراد مؤثر بر الگوسازی فرهنگی اجتماعی (که دانش‌آموختگان عرصه‌های اجتماعی باید در این زمینه‌ها صدرنشین باشند)، قابل دسترسی خواهد بود. چنانچه این خودآگاهی به همگامی جمعی و در نتیجه به مطالبه‌گری اجتماعی منجر شود، شاهد خواهیم بود که بسیاری از معضلات و مشکلات جامعه به واسطه حضور پررنگ و تأثیرگذار مردم و با مشارکت خود ایشان قابلیت اصلاح و تغییر خواهند داشت. بنابر این، به نظر می‌رسد با یافتن زیست‌جهان دانشجویان جامعه‌شناسی در زمینه هویت ملی و شناخت ایشان از این پدیده ملی، می‌توان به شناخت بهتری در این زمینه دست پیدا کرد.

همان‌طور که بیان شد، مقولاتی همچون: آموزش مناسب، واقع‌نگری اجتماعی و رضایت یا عدم رضایت از شرایط موجود در جامعه، همچنین تصمیمات شخصی بر اساس انتخاب آگاهانه که به عنوان مقولات علی معرفی شدند، همه برآمده از شرایط اجتماعی جامعه و چگونگی شناخت افراد جامعه از خود و هویت خود و در سطح کلان‌تر، برگرفته از شناختی است که از هویت ملی خود دارند. این شناخت هویتی، تأثیر مستقیم و غیر مستقیم بر چگونگی پرورش نسل فعال اجتماعی و البته مطالبه‌گر دارد؛ به گونه‌ای که هر چه مقولات یاد شده از سطح کیفی بهتر و بالاتری برخوردار باشند، شناخت هویتی اشخاص از چگونگی مسائل اجتماعی و حقوق شهروندی خود، بهتر و در نتیجه برای رسیدن به سطوح بالاتر و مطلوب‌تر زندگی اجتماعی، مطالبه فردی، اجتماعی و ملی بهتر و البته قانون‌مدارتر خواهند داشت.

در این میان، اقوام متنوع در ایران (با وجود تمام تفاوتها و تشابهات فرهنگی) که از دیرباز در فلات ایران در کنار هم قرار گرفته‌اند و در کنار روابط مسالمت‌آمیز و گاه رقابتی، پذیرفته‌اند که نام یک ملت بر آنها نهاده شود؛ با وجود تنوع و تفاوت‌های مذهبی و زبانی، جایگاه خود را در جامعه ایرانی دارند و تنوع وجودی و آمیزش فرهنگی‌شان سبب شکوفایی و غنای بیشتر فرهنگ ملی می‌شود. اما بررسی‌های مختلف نشان می‌دهد برنامه‌ریزی‌های کلان بعضاً ناصحیح و بهره‌برداری سودجویانه و تفرقه‌افکنانه خارجی، در برهه‌های مختلف زمانی سبب ایجاد اختلاف بین مرزهای قومیتی و ملی برخی اقوام ایرانی شده است. این در حالی است که اگر عدالت اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی در همه جای کشور به صورت



یکسان اعمال شود، کمتر قومیتی در ایران وجود دارد که تمایل به جدایی‌طلبی و استقلال داشته باشد. این امر دربارهٔ مقولهٔ مذهب رسمی در کنار سایر مذاهب هم صدق می‌کند. از آنجا که در جامعهٔ ایرانی، مذهب به عنوان یکی از فاکتورهای مهم ملی محسوب می‌شود، اقلیتهای مذهبی به نوعی مورد بی‌مهری قرار می‌گیرند و این مسئله در برخی موارد، سبب ایجاد نارضایتی در برخی اقلیتهای مذهبی می‌شود. این در حالی است که بسیاری از دستاوردها و میراث فرهنگی و تاریخی ایران از این قومیتها برخاسته و جایگاه بلامنازع ایشان را در تاریخ طولانی ایران برجسته‌تر می‌کند. البته مغفول نماند که در سالهای اخیر تا حدی به این مسئله توجه بیشتری شده و شاهد تغییرات بجا و مناسبی در این سیاستگذاری‌ها هستیم. بنابر این، آنچه امروز به عنوان ایران می‌شناسیم، ترکیب شگفت‌آوری از مقولاتی است که به زیبایی و تناسب با هم آمیخته‌اند و حذف و کوتاهی دربارهٔ هر کدام، سبب آسیب رساندن به ملیت ایرانی می‌شود. اما مقوله‌ای که نباید در بررسی‌های هویتی از آن غافل شد، مقولهٔ اهمیت و ارجحیت جایگاه انسانیت نسبت به ملیتهاست. مسئله‌ای که برخی از پاسخگویان برای آن ارزش بسیاری قائل بودند و گاه در پذیرش، ملیت را در تناقض با ارزشمندی انسانیت می‌دانستند و آن را تقسیم‌بندی قراردادی ناعادلانه و مسبب ظلم و آسیب رساندن به سایر ملیتها می‌دانستند و در برخی دیگر از موارد، به تداخل هویتی میان ملیت ایرانی اسلامی و امت اسلامی اشاره می‌شد که به نظر می‌رسد این پاسخگویان، در تقسیم‌بندی و رتبه‌بندی میان اهمیت هر کدام از مقولات مطرح‌شده، دچار تداخل و تناقض بودند.

مقولاتی همچون زبان رسمی کشور و تمامیت ارضی و ایدئولوژی در حاکمیت می‌توانند زمینهٔ بروز و ظهور عوامل علیّی هویت‌خواهی یک ملت را ایجاد کنند. از آنجا که هر کدام از قومیتها زبان قومی خود را دارند و این زبان سبب تحکیم روابط قومیتی و همچنین یکی از مهم‌ترین راههای حفظ و انتقال فرهنگ و ارزشها و سنتهای ایشان به نسلهای بعدی است؛ بنابر این، هر کدام از قومیتها جایگاه ویژه‌ای برای گویش و زبان خود قائل‌اند. اما در کنار حفظ ارزش و زبان قومیتی، نباید از اهمیت وجود یک زبان رسمی که سبب پیوند میان همهٔ قومیتهای ایرانی می‌شود، غافل بود؛ زبانی که با ایجاد ارتباط گسترده در جامعه، سبب وفاق و همگرایی و انسجام اجتماعی در جامعه می‌شود و با وجود سابقهٔ طولانی در تاریخ و ادبیات جامعهٔ ایرانی، غنای بیشتری به هویت ملی ایرانی می‌دهد. مقولهٔ تمامیت‌خواهی ارضی در یک کشور نیز می‌تواند اهمیت حفظ مرزهای سیاسی آن کشور را یادآور باشد که همهٔ مردم

آن کشور با وجود تمام تفاوتها حاضرند از جان و مال و ناموس خود برای حفظ تمامیت خاک وطن خود، که خود را به آن نام و نشان می‌شناسند، تلاش کنند.

مقوله تأثیر موقعیت راهبردی که تصویری از موقعیت سیاسی و جغرافیایی ایران به دست می‌دهد، به عنوان یکی از مقولات مداخله‌گر، بیانگر موقعیت ویژه ایران در مکانی است که به عنوان مرکز انرژی دنیا شناخته می‌شود؛ لذا تبعات خاص اقتصادی و سیاسی و امنیتی زیادی در طول تاریخ برای ایران رقم زده و این تبعات گاه به صورت سلطه جهانی و تحریمهای فراوان، بر جامعه ایرانی نمایان شده است. این مقوله در کنار مقوله حس اعتماد یا بی‌اعتمادی مردم، که بازخورد عملکرد درست یا نادرست در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی و اقتصادی مسئولان داخلی کشور است، سبب ایجاد تنشها و مشکلات عدیده‌ای برای جامعه ایرانی شده است. البته چنانچه این کنشها تأثیرات مثبتی در جامعه داشته باشند، کنش متقابل به صورت اعتماد نسبت به سیستم مدیریتی داخلی نمود پیدا می‌کند و در مقابل نسبت به عوامل تأثیرگذار و مداخله‌گری چون سلطه جهانی، بی‌اعتمادی به دنبال خواهد داشت و البته این موضوع می‌تواند به صورت برعکس نیز نمود یابد. همچنین مقوله ارزشمندی تمدن ایرانی که شامل همه آنچه تمدن‌ساز است، اعم از تاریخ و ادبیات و آثار باستانی و اسطوره‌ها و... و انتخاب دموکراسی به عنوان راهکاری برای افزایش مشارکت اجتماعی مردم، جایگاه ویژه‌ای برای ساختن یک ملت را دارند و موجب تسهیلگری برای حضور آگاهانه در جامعه و مشارکت منسجم برای افزایش شناخت نسبت به هویت ملی افراد مختلف جامعه می‌شوند. همچنین وجود نظام حاکمیتی دموکراتیک و در عین حال ایدئولوژیک (و مناسبات میان این دو مقوله)، نمای متفاوتی از حاکمیت سیاسی را در دنیا عرضه می‌کند که سبب ایجاد موافقتها و مخالفتهای بین‌المللی و تبعات فراوان سیاسی، اقتصادی و نظامی شده است.

آنچه در نهایت از بررسی‌های انجام‌شده به دست آمد، نشان می‌دهد مطالبه‌گری به عنوان مقوله محوری این پژوهش، برگرفته از عوامل مختلف اجتماعی است که این اجازه را به شهروندان جامعه می‌دهد تا به واسطه آگاهی یافتن از حقوق خود، برای بهتر شدن زندگی اجتماعی خود و سایر شهروندان دست به مطالبه و تقاضای حقوق اجتماعی خود بزنند. این امر محقق نمی‌شود مگر با آگاهی یافتن کنشگران و شناخت جایگاه اجتماعی و هویت ملی‌شان که در ارتباط متقابل با هم این آگاهی را شکل می‌دهند و در ادامه، سبب همسویی سایر کنشگران با این آگاهی می‌شوند؛ همچنین مبین اهمیت جایگاه هویتی، که نتیجه مطالبه‌گری کنشگران فعال و آگاه جامعه، به خصوص تحصیلکردگان عالی‌جامعه‌شناسی در

جامعه ایرانی است. این در حالی است که از شرایط موجود در جامعه، اعم از اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نارضایتی نسبی دارند و بعضاً برای فاصله گرفتن از این شرایط به مهاجرت اندیشیده‌اند. اما آنچه به صورت قطعی برایشان از اهمیت زیادی برخوردار است، این است که به خاطر تعلق نسبت به جایی که در آن زندگی می‌کنند و نام وطن بر آن می‌نهند، با وجود همه کاستی‌ها و کمبودها، تعهد ویژه‌ای قائل‌اند؛ چنانکه برخی معتقد بودند ماندن در وطن در شرایط فعلی، خود نوعی هزینه دادن است؛ زیرا با مهاجرت، امکان دریافت شرایط بهتری برای زندگی خود و خانواده خواهند داشت. با این حال، آنچه سبب ارزشمندی ملیت برای ایشان شده، جایگاه ارزشمند ایران و امیدواری برای ساختن آینده‌ای بهتر است. این مسئله تا حد زیادی به تأثیر کنشگران آگاه و مطالبه‌گر، برای ایجاد تغییر و اصلاح در سیستم و نهادهای کلان اجتماعی اشاره دارد؛ به گونه‌ای که هر کدام از تحصیلکردگان به عنوان یک کنشگر آگاه نسبت به موقعیت و شرایط خود، آگاهی قابل قبول و مناسبی دارند و معتقدند با تغییرات اصلاحی در برخی جوانب مدیریتی کشور و حضور مطالبه‌گرانه و مؤثر مردم در تصمیمات کلان کشور، امکان ایجاد شرایط بهتر برای همه کسانی که تحت یک پرچم و یک نام، نام ملت را بر خود می‌گذارند، فراهم خواهد شد و همه این موارد بسته به موقعیتی است که خود آگاهی‌های فردی به خود آگاهی‌های اجتماعی و ملی برسند و نتیجه پیامد حاصل از این روند، ارزشمندی هویت ملی ایرانی و به واسطه ارتقای جایگاه مردم و انتخاب وطن برای زندگی است.

### پیشنهادها

با توجه به نتایج پژوهش حاضر، به نظر می‌رسد قشر تحصیلکرده (در حوزه اجتماعی) نه تنها نسبت به هویت ملی خود و مناسبات آن آگاهی و شناخت مطلوبی دارند، بلکه به منظور حفظ و ارتقای آن، دغدغه و نگرانی و حتی برنامه‌ریزی هدفمند دارند و در این راه، مطالبه‌گری اجتماعی را به عنوان اولویتهای شناختی خود معرفی می‌کنند. بنابر این، لازم است:

- ارزشمندی جایگاه نمادها و ارزشهای ملی و مذهبی و تعریف و نمود و استفاده بیش از پیش این نمادها در اجتماع بیان شود؛
- عدالت اجتماعی به عنوان اصلی‌ترین و محوری‌ترین عامل توسعه اجتماعی در صدر برنامه‌ریزی‌های کلان حاکمیتی قرار بگیرد؛
- شرایط مساعد برای بهره‌وری و استفاده بهینه از تحصیلکردگان فراهم شود؛

- شرایط مساعد برای ابراز استعداد و فعالیت علمی مرتبط با نیازهای جامعه برای تحصیلکردگان فراهم شود؛
- راه رسیدن به مراتب بالاتر اجتماعی از طریق رانت و توصیه‌گرایی بسته شود تا افرادی که برای رسیدن به مدارج بالاتر زحمت کشیده‌اند، دلسرد نشوند؛
- در برنامه‌ریزی‌های کلان حکومتی، مراقبت بیشتری نسبت به تبعیضات قومیتی و مذهبی اعمال شود.

#### در زمینه روش:

- تکنیکهای نوین گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی از پیچیدگی و تنوع خاصی برخوردارند. استفاده از این روشها می‌تواند به نتایج و استدلالهای نظری و عملی مفصل‌تر و ظریف‌تری منجر شود که در روشهای کلاسیک و متعارف میسر نیست.
- پیشنهاد می‌شود از رویکردهای تفسیری در مطالعات آسیبهای اجتماعی استفاده وسیع‌تری به عمل آید. بر اساس یافته‌های این پژوهش، استفاده از رویکردهای تفسیری می‌تواند جنبه‌های زیرین، ذهنی و معنایی آسیبهای اجتماعی را نشان دهد.
- استفاده بیشتر و وسیع‌تر از روش‌شناسی کیفی و تکنیکهای مرتبط با آن در مطالعات تغییرات اجتماعی؛ استفاده از این روشها می‌تواند به درک جامع‌تر و عمیق‌تری از جنبه‌های عینی و ذهنی - معنایی توسعه منجر شود.

## منابع

- ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۷۸). **مقدمه ابن خلدون**. ترجمه احمد اشرف. تهران: امیرکبیر.
- احمدی، حمید (۱۳۸۸). **بنیادهای هویت ملی ایرانی (چارچوب نظری هویت ملی شهر و ندمحور)**. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- استروس، انسلم-کوربین، جولیت، ۱۳۹۲، اصول روش تحقیق کیفی، ترجمه بیوک محمدی، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی
- اشرف، احمد (۱۳۸۳). «**هویت ایرانی**». گفتگو، ش ۳.
- اشرف، احمد، ۱۳۹۵، هویت ایرانی، ترجمه و تدوین حمیداحمدی، نشر نی
- اشرف نظری، علی، ناسیونالیسم و هویت ایرانی، پروتال جامع علوم انسانی، سال نهم، ۱۳۸۶ شماره ۲۲، صفحه ۱۴۲-۱۷۰
- اکبری، محمدعلی (۱۳۸۴). **تبارشناسی هویت جدید ایرانی**. تهران: علمی فرهنگی.
- بشیریه حسین، ۱۳۸۳ عقل در سیاست، نشر نگاه معاصر
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۴). «**انسان مدرن و معمای هویت**». *مطالعات ملی*، سال ششم، ش ۱.
- تنهایی، حسین (۱۳۹۱). **بازشناسی تحلیلی نظریه‌های مدرن جامعه‌شناسی**. تهران: علمی.
- تنهایی، حسین، دستگاه نظری جرج هربرت مید، چاپ بهمن برنا ۱۳۹۸
- ساروخانی، باقر ۱۳۷۰، درآمدی بر دایره المعارف علوم اجتماعی، نشر کیهان
- کاستلز، ۱۳۸۵، عصر اطلاعات قدرت هویت، ترجمه حسن چاوشیان، نشر طرح نو
- کرمی پور، حمید (۱۳۹۰). «**تأثیر ترجمه نظریه‌های ماکس وبر بر دیدگاه مورخان ایرانی**». *پژوهش‌نامه انتقادی و برنامه‌های علوم انسانی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۴). **جامعه‌شناسی**. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: [بی‌نا].
- محمودی، محمد (۱۳۹۳). **تفکر و سبک زندگی**. [بی‌جا]: شهیدا.
- Ahmadi, Hamid (2009). **Foundations of Iranian national identity (theoretical framework of citizen-oriented national identity)**. Tehran: Research Institute of Cultural and Social Studies.
- Akbari, Mohammad Ali (2005). **Genealogy of the new Iranian identity**. Tehran: Scientific and Cultural Pub.
- Ashraf Nazari, Ali, **Nationalism and Iranian Identity**, Comprehensive Journal of Humanities, Year 9, (2006), Number 22, Pages 170-142
- Ashraf, Ahmad, (2015), **Iranian Identity**, translated and edited by Hamid Ahmadi, published by nashre ney.
- Ashraf, Ahmed (2013). "**Iranian Identity**". Goftegoo pub. , Volume 3.
- Bashirieh Hossein, (2004) **Aql dar Siasat** (Reason in Policy), Naghe Moaser publishing house.
- Castells, (2006), **The Age of Information, Power of Identity**, translated by Hasan Chavoshian, Tarheno Pub.

- ... ee dd((1974) MMnd,ffff nnd ooyyyyy(Chgggg U uvvrssyyof Chgggg Press)
- Giddens, Anthony (2004). **Sociology**. Translated by Manouchehr Sabouri. Tehran.
- Ibn Khaldoun, Abdul Rahman (1999). **Introduction by Ibn Khaldun**. Translated by Ahmad Ashraf. Tehran: Amir Kabir.
- Karmipour, Hamid (2000). "**The effect of the translation of Max Weber's theories on the view of Iranian historians**". Critical research paper and humanities programs. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Mahmoudi, Mohammad (2013). **Thinking and lifestyle**, shohada Pub.
- Sarukhani, Baqer ( 1991), **An intruduction to encyclopedias of social sciences**, Kayhan publication.
- Strauss, Anselm-Corbin, Juliet, (2012), **Principles of Qualitative Research Method**, translated by Beyuk Mohammadi, Humanities Research Institute Publications
- Tajik, Mohammad Reza (2004). "**Modern man and the mystery of identity**". National Studies, 6th year, volume 1.
- Tanhaii, Hossein (2012). **Analytical re-identification of modern sociological theories**. Tehran: Scientific Pub.
- Tanhaii, Hossein (2018),. **Theoretical apparatus of George Herbert Mead**, Bahman Borna Pub.